

3. Nyskaping i utdanning og forskning – noen motforestillinger

Arve Hjelseth

Sammendrag I artikkelen diskuteres innovasjon og nyskaping som uttrykk for en mer generell tendens, hvor slike honnørord påvirker universitetenes strategi. Slike kontinuerlige strategiske overveielser kan potensielt skade langsiktig og nysgjerrighetsdrevet forskning. Disse tendensene belyses ved hjelp av begrepet utilsiktede konsekvenser, samt Jon Elsters påpekning av at det finnes tilstander som *essensielt* er biprodukter. Innovasjon oppstår ofte først når virksomheten er innrettet mot andre mål.

Abstract The article discusses innovation as an example of a more general tendency, where buzzwords influence the strategies of universities. Such continuous strategic deliberations may harm long-term, curiosity-driven research. These tendencies are light-shed through a concept of unintended consequences, and, further, Jon Elster's claim that some states are *essentially* by-products. Often, innovation occurs more frequently when research is not aimed at achieving it.

Nøkkelord innovasjon | nyskaping | utilsiktede | virkninger | essensielle biprodukter | universitetet

INNLEDNING

Siden modernitetens og industrisamfunnets gjennombrudd tyder mye på at det nesten kontinuerlig har eksistert en utbredt erfaring av *endring*, som regel supplert med en tilsvarende erfaring av *usikkerhet*. Dette var blant annet utgangspunktet for den klassiske sosiologien, representert ved for eksempel Max Weber, Karl Marx, Georg Simmel og Emile Durkheim. Deres perspektiv på endringene de gjennomlevde – samlet sett i årene fra omtrent 1848 til 1920 – er blitt oppsummert med begrepet om den klassiske sosiologiens bekymringer (Mjøset, 1983). Sosiologene tematiserte det moderne samfunnets voldsomme endringskraft, samtidig som de

undersøkte disse endringenes sosiale, psykologiske og strukturelle konsekvenser. Antakelsen om at sosial endring skjer raskt og på en slik måte at samfunnet vil se ganske annerledes ut om én generasjon enn det gjør i dag, medfører dermed både en vilje til og et ønske om å se mulighetene og å være oppmerksom på utfordringene som følger i deres kjølvann. Teknologisk innovasjon har gitt de fleste et bedre, enklere og på mange måter sikrere liv, men har også produsert atombomben og klimakrisen. Digitalisering og sosiale medier har revolusjonert kommunikasjonsmulighetene, men kan også svekke den sosiale integrasjonen og øke ensomheten. Slik kunne jeg naturligvis fortsatt.

I sum lever vi altså i en tid med sterk *endringsbevissthet*. Det er en utbredt og lite kontroversiell antakelse at den neste generasjonen vil leve i omgivelser som ser ganske annerledes ut enn i dag. Det virker også som om dette er en erfaring som er enda mer tydelig enn i de første to–tre etterkrigstidene. Teoretisk kan dette knyttes til begreper som *det senmoderne* (Giddens, 1991), *risikosamfunnet* (Beck, 1992) eller til *flytende modernitet* (Bauman, 2000). Felles for Giddens, Beck og Bauman er at de mener å identifisere et skifte i årene mellom omtrent 1970 og 1990. Fra midten av 1960-årene kom den første etterkrigsgenerasjonen inn i høyere utdanningsinstitusjoner og i arbeidslivet og etter hvert det politiske livet. I motsetning til tidligere generasjoner hadde denne generasjonen – vel å merke i den vestlige verden – knapt noen erfaring med materiell knapphet. Dermed prioriterte de andre verdier enn de materielle, mente statsviteren Ronald Inglehart (1977), for de tok den materielle tryggheten for gitt. Parallelt med dette ble industri gradvis erstattet av service- og kunnskapssektoren som de sentrale vekstnæringene i den vestlige verden (Bell, 1976). Stadig oftere opplevde foreldre at barna gikk inn i yrker som ikke engang fantes da de selv begynte i arbeidslivet.

Også de første to etterkrigstidene bød naturligvis på store endringer, men de handlet – slik de ble erfart da – mer om jevne bedringer av levekårene enn om en kvalitativ revolusjon, om vi tar utgangspunkt i for eksempel Andresens (2022, s. 156) tolkning av etterkrigstiden. Det var først senere man ble oppmerksom på hvor kraftig transformasjon samfunnet hadde gjennomgått. Dagens store endringer innen digitalisering, bioteknologi og nye sikkerhetsutfordringer erfares allerede i samtiden nettopp som revolusjoner, med de krav det stiller til kontinuerlig tilpassing og oppdatering i henhold til nye realiteter.

Derfor er det ikke overraskende at begreper som *innovasjon*, *nyskaping* og en rekke andre honnørord spiller en stadig viktigere rolle i politikk, samfunnsplanlegging og i koblingen dette har til forskning og utdanning. For utdanningsinstitusjonene er det langt mer opplagt enn det var i 1950- og 1960-årene at vi skal utdanne ungdom til å virke i en verden som vi ikke har grunnlag for å si så mye sikkert om

hvordan vil se ut, eller hvordan den vil være organisert. Ikke minst må institusjonene ta mål av seg til å utdanne kandidater som kan *bidra* til og med (positiv) innovasjon og nyskaping.

Jeg har ikke så mange kritiske merknader til en slik ambisjon. Når tittelen likevel antyder at jeg ønsker å skissere en del motforestillinger, er det fordi det ikke er opplagt hvilke strategiske grep som bør gjøres innen forskning og utdanning for å nå målet om innovasjon og nyskaping. Spørsmålet kan stilles på mange måter, men det sentrale argumentet i det følgende er at innovasjon og nyskaping kanskje av og til er noe vi oppnår best om vi *ikke* sikter oss direkte inn på dem. Dette er dermed utgangspunktet for det følgende resonnementet.

DE BESNÆRENDE HONNØRORDENE

Når mennesker, organisasjoner og politikere kommer under vær med at noe er i endring, vil de naturligvis lete etter strategier for å møte de utfordringer, problemer og muligheter som endringene skaper. Dette er både naturlig og ønskelig. Både i politikken og i nærings- og organisasjonslivet tar dette form av ofte relativt kortsiktige trender eller bølger knyttet til ett bestemt perspektiv eller ett bestemt begrep, som er ment å ramme inn kjernen både av utfordringen og av løsningen. Resultatet av dette er at det over tid dukker opp en lang rekke *buzzord*, som alle virksomheter må forholde seg til for å vise at de tar samtidens utfordringer på alvor.

Noen eksempler: De aller fleste organisasjoner er i dag opptatt av *mangfold* og *inkludering*. Som regel handler det om variabler som kjønn, seksualitet, etnisitet og funksjonsnivå. Dels handler det om rekruttering til posisjoner i organisasjonene, og at disse bør ivareta mangfoldet, men dels handler det også om retten til å bli sett og akseptert som den man er, innad i en organisasjon. *Bærekraft* handler på sin side om å ivareta befolkningens generelle behov, uten å ødelegge livsgrunnlaget for kommende generasjoner. FNs bærekraftsmål består på bakgrunn av dette av intet mindre enn 17 mål og 169 delmål. Et tredje begrep, som de aller siste årene har fått spesiell oppmerksomhet i høyere utdanning, er *arbeidslivsrelevans*, som innebærer at utdanningsprogrammets innhold i større grad må forankres i arbeidslivets antatte behov i framtida. Et fjerde, og mer generelt, begrep er *ledelse*. De siste 30 årene har ledelse blitt sett på som en helt sentral ferdighet eller kompetanse, som kan bidra til å ivareta håndteringen av flere av de andre ovennevnte begrepene. For eksempel har ordet «mangfoldsledelse» en egen artikkel på norsk wikipedia, og man kan ta mastergrad i bærekraftsledelse ved et norsk universitet. Vi kunne legge til at både universiteter, høyskoler og de fleste andre organisasjoner har et

samfunnsoppdrag, som kan brukes for eksempel til å legitimere bestemte prioriteringer.

To andre begreper som har fått stor oppmerksomhet, ikke minst i UH-sektoren, de siste årene, er *innovasjon* og *nyskaping*. *Entreprenørskap* er også et beslektet begrep som har hatt stor betydning i strategiske diskusjoner. Man kan også ta mastergrad i innovasjon, og mange institusjoner har prorektorer og prodekaner for innovasjon i toppledelsen. NTNU har til og med ansatt 15 innovasjonsledere (Vogt, 2022). Jeg skal straks komme tilbake til hvordan innovasjon og nyskaping defineres, men poenget i første omgang er å identifisere dem som *buzzord* eller honnørord, og dermed hva som er felles for alle ordene jeg har brukt som eksempler her. Som jeg skal komme tilbake til, mener jeg for ordens skyld slett ikke at innovasjon som sådan er et *buzzord*, det har tross alt vært studert i en rekke fagfelt i 100 år, og begrepet har dermed en lang historie. Men jeg tror det i dag til dels har fått anvendelser som er uten tydelige nok grenser, og som ofte tilslører mer enn de opplyser.

Det som kjennetegner slike honnørord, er at de er bredt orienterte oppsummeringer av fenomener og tendenser som knapt noen vil motsette seg. Når jeg i det følgende har noen kritiske merknader til UH-sektorens satsing på innovasjon og nyskaping, er det jo ikke fordi jeg er skeptisk til innovasjon og nyskaping, like lite som jeg vil stille meg kritisk til mangfold eller til å opptre på en bærekraftig måte. Problemet lar seg i stedet oppsummere i to poenger: For det første at begrepsinnholdet defineres for vidt til å være håndterbart i en vitenskapelig diskurs. Det er utvilsomt tilfellet når bærekraftmålene kan deles i 169 delmål, men også hvis vi ser nærmere på hva nyskappingsbegrepet skal dekke. For det andre er det en tendens til at begrepene også presses inn på områder hvor de knapt har noen særlig relevans. Bærekraft må nå for eksempel vurderes i en rekke forskningssøknader og studieprogrammer, selv om det tematisk kan være bortimot irrelevant. Tilsvarende finnes det også forsknings- og utdanningstemaer hvor mangfold har liten eller ingen relevans. Ofte blir slike begreper likevel inkludert i form av bokser som må krysses av for, slik at man synliggjør at det er ivaretatt i prosjektet.

Slik er det nok av og til også med begreper som nyskaping og innovasjon: I stedet for å si at akkurat dette utdanningsprogrammet i liten grad aktualiserer spørsmålet om nyskaping, er det en tendens til at selve begrepet får et utvidet og dermed lite håndterbart meningsinnhold, slik at det kan ivaretas eller i det minste berøres likevel.

I teksten til Fjordkonferansen i 2022 ser man dette på flere måter. Her spørres det for eksempel om nyskaping, innovasjon og utvikling egentlig er det samme. Men trenger vi i så fall alle begrepene? Hva bidrar nyskaping med i forhold til det

mer etablerte begrepet innovasjon? Jeg skal snart komme tilbake til dette. Men når begrepet sprer seg, starter en ganske forutsigbar prosess: Da kommer konsulenter og rådgivningsfirmaer inn for å formidle hvor viktig dette nye begrepet er, og det arrangeres møter og seminarer med fengslende foredrag og besnærende PowerPoint-presentasjoner. Universiteter, høyskoler og fakulteter ansetter innovasjons- og nyskappingsledere på løpende bånd, med formål om å øke organisasjonens oppmerksomhet rundt potensialet for nyskaping i den etablerte virksomheten. Det pekes på et stadig behov for fornyelse, endring og oppdatering, og det skapes et inntrykk av at *der ute* endrer verden seg raskt og på fundamentale måter. Universiteter og høyskoler henger ikke med i svingene, de må bli mer *framoverlent* – enda et buzzord – slik at de blir *robuste* – nok et buzzord.

Universiteter og høyskoler skal naturligvis forholde seg til en verden i rask endring, men de bør likevel ha som utgangspunkt også å kunne spille en kritisk rolle overfor slike begrepsmessige motebølger. Hvis for eksempel nyskappingsbegrepet defineres svært vidt, som det utvilsomt er en tendens til, vil jo en vitenskapelig artikkel være nyskapende per definisjon, siden fagfeller per definisjon har bekræftet at artikkelen har bidratt til å flytte ørlite på forskningsfronten på et ørlite felt. Det er jo et avgjørende kriterium for å betegne det som en vitenskapelig artikkel. Men for det første tror jeg ikke de fleste vil tenke på en vitenskapelig artikkel som nyskaping, og dersom noen likevel insisterer på at det er nyskapende, er begrepet for vidt til at det har analytisk verdi.

Rett nok er det riktig, slik blant andre Christiansen (2010) hevdet for over ti år siden, at et for *snevert* nyskappings- eller innovasjonsbegrep vil ekskludere typer av virksomhet som utvilsomt har innovativ kraft, for eksempel i offentlig sektor. Men vitenskapelige begreper bør likevel ha som ambisjon å *differensiere* mellom fenomener, slik at noen fenomener faller inn under begrepet, mens andre faller utenfor (Etzioni, 1988, s. 139). Det finnes vitenskapelig virksomhet som klart er forbundet med nyskaping, akkurat som det finnes vitenskapelig virksomhet som i liten eller ingen grad er innrettet mot dette. Å utvide definisjonen av nyskaping slik at også den sistnevnte formen for virksomhet inkluderes, er kontraproduktivt for den vitenskapelige begrepsdannelsen. Det betyr at begrepet de-differensieres, det er ikke lenger i stand til å skille mellom fenomener av ulik karakter.

INNOVASJON OG NYSKAPING

I teksten til Fjordkonferansen heter det at nyskaping er et bredere begrep enn innovasjon, i hvert fall i norsk språk. For mitt formål her er det ikke nødvendig å skille skarpt mellom disse begrepene. I stedet skal jeg kort se på hvordan begrepet

forstås i faglig og politisk debatt og deretter se det i forhold til universitetets særegne karakter, før jeg går litt mer teoretisk til verks for å si noe om hva innovasjon og nyskaping fundamentalt sett er, hvordan det oppstår, og hvordan fenomenet dermed kan konseptualiseres i en mer spesifikk forstand.

Innovasjon, som er begrepet jeg i hovedsak bruker i det følgende, er en utvilsom nøkkel til vekst og omstilling. Det er også både en utbredt forestilling og et stykke på vei trolig riktig at Europa har mindre innovativ kraft enn før. I Ilja Leonard Pfeijffers roman *Grand Hotel Europa* stilles disse spørsmålene på spissen. I lange essayistiske partier lagt i munnen på romanens hovedkarakter pekes det for eksempel på at Europa er manisk opptatt av fortiden, ikke av fremtiden. Dette fører til at turistene strømmer til, for turistene elsker fortidens fortellinger og praktverkene den har etterlatt seg. Men turisme er en lite innovativ bransje. Selv om det nok kan forekomme ulike former for «nyskaping» også i denne næringen, er det neppe her de teknologiske, organisatoriske og kulturelle gjennombruddene vil finne sted.

En av de første økonomene som tematiserte entreprenørskapets og innovasjonenes betydning, var Schumpeter (1976; 1983). Slik han så for seg økonomisk utvikling, skjer kvalitative endringer i produksjonsforhold og produktivkrefter kontinuerlig. Dette kalte han innovasjoner. De skaper noe nytt, enten det er snakk om produkter, nye produksjonsmetoder, nye markeder eller nye organisasjonsformer. Teknologiske revolusjoner er blant de vesentligste, men langt fra de eneste. Innovasjoner er drevet fram av kapitalismens iboende logikk. Denne er ikke orientert mot stabilitet, men er dynamisk og endringsorientert. Endringene oppstår ikke som følge av endringer i etterspørselsmønstre, men som følge av utviklingen i produksjonssfæren og i finanssektoren (Elliot, 1983, s. xix). Gamle produksjonsformer erstattes av nye, gjennom det Schumpeter (1976, s. 83) kaller *kreativ destruksjon*. Det er innovasjonene som skaper kvalitativt nye produksjonsformer, og som i sin tur er drivkraften i kapitalismens dynamikk. Konkurransen i markedet kommer ikke primært fra virksomheter som driver med det samme som alle andre, men fra virksomheter som «are bound to destroy those [current] pyramids sooner or later» (Schumpeter, 1976, s. 85). Kreativ destruksjon er altså kjernen i innovasjon, det fordriver etablerte produkter og organisasjonsformer (Vogt, 2022). I Schumpeters forstand er det derfor ikke snakk om innovasjon dersom en ny teknologi oppstår og eksisterer side om side med en gammel teknologi over lang tid.

Enterprenøren som skaper innovasjon, trenger ikke være en enkeltperson, men kan ifølge Schumpeter tolkes som en funksjon som hvert miljø eller hvert samfunn kan fylle på ulike måter (Swedberg, 1991, s. 173). Ut fra dette er det nærliggende at et samfunn forsøker å legge til rette for innovasjon, ettersom man da ikke er

avhengig av spesielt foretaksomme enkeltpersoner. I vår tids språk snakker man gjerne om å *fasilitere* de nettverk og miljøer som antas å ha innovasjonskraft. Både Schumpeter og Max Weber pekte på at den vestlige verden under industrialismens gjennombrudd institusjonaliserte og formaliserte entreprenørskapsånden, nettopp i den hensikt at det ensomme geniet skulle integreres i større kunnskapsmiljøer. Når vi i dag forsøker å fasilitere slik innovasjon, bygger vi med andre ord på en lang tradisjon. Spørsmålet som stilles her, er imidlertid hvilke mulige begrensninger som ligger i dette, det vil si i hvor stor grad og på hvilken måte forskning og utdanning kan utformes *strategisk* for å styrke innovasjonskraften.

Poenget er altså at innovasjon er viktig, men det er ikke dermed sagt at den lar seg planlegge strategisk. Slik konsulenten Lillerødvann (2022) har formulert det, handler innovasjon om å eksperimentere med nye løsninger, noe som per definisjon ikke kan ha en på forhånd kjent løsning. I innovasjonsprosjekter løper en derfor alltid en risiko for å planlegge noe som ikke kan planlegges. Til dette kan to ting bemerkes: For det første at når vi prøver ut eller eksperimenterer med noe, driver vi med en virksomhet som utvilsomt kan karakteriseres som forskning. Innovasjon, eller nyskaping, er altså midt i kjernen av hva universiteter driver med. Men for det andre: Hvis vi prøver for hardt å *strukturere* slik planlegging, er det en risiko for at vi forskyver målet mer mot prosedyrer og virkemidler enn mot resultatet. Innovasjon tilhører slik forskningens kjernevirksomhet, men den kan ikke planlegges i detalj.

Et mer avgrenset og tydelig innovasjons- eller nyskappingsbegrep har minst én tydelig fordel: Det blir lettere å se at enkelte deler av universitetets virksomhet har stort innovasjonspotensial, mens innovasjon er mer eller mindre irrelevant for andre deler av virksomheten. Som jeg skal forsøke å vise, vil det redusere den administrative og strategiske byrden dersom dette erkjennes, fremfor at et altfor vidt innovasjonsbegrep innføres i fagmiljøer hvor begrepet i mer avgrenset forstand gir liten mening.

UNIVERSITETETS IDÉ

Universitetets grunnleggende idé er basert på at de har et minimum av autonomi overfor både myndigheter og marked. Universitetets primære oppgaver er blant annet knyttet til utdanning ut over profesjonell opplæring, og til forskning/utredning ut over praktisk, kortsiktig problemløsning (Tjora, 2019, s. 16). Dette forutsetter at universitetets institusjonelle struktur ikke er direkte koblet hverken til politikken eller markedets umiddelbare behov. Akkurat slik Kulturdepartementet holder armlengdes avstand til Kulturrådets prioriteringer, er Kunnskapsdeparte-

mentet svært tilbakeholdne med å instruere Forskningsrådets prioriteringer, i hvert fall på detaljnivå. Det moderne universitet, formet etter Humboldts prinsipper, er ofte forsøkt definert. Men som Slagstad (1991, s. 134) har påpekt, kan det kanskje enklest defineres negativt: Det er *ulikt* middelalderens laugsuniversitet, og det er ulikt det utilitaristiske universitet, som først og fremst skal være til direkte nytte for både staten og samfunnet mer generelt. Tanken var naturligvis ikke at universitetet var eller burde være unyttig, men at den langsiktige nytten blir størst ved å ikke styre direkte. Eller med Slagstads (1991, s. 134) formulering av Humboldts ord: «i det hele tatt må ikke staten forlange noe av [universitetet] som henfører umiddelbart og direkte til staten, men må i stedet ha den visshet at om universitetet lever opp til sitt formål, så innfrir det også statens formål – på et høyere nivå».

Selv om det er mange tegn i tiden på at universitetets egenart er truet, og at både politikk og marked spiser seg inn på dets autonomi (jf. Tjora, 2019), bør ikke bildet svartmales for mye. Snarere er universitetet i ferd med å bli en slags hybrid organisasjon. Dels skyldes det fremveksten av «strategiske» mål, som skal følges opp og kontrolleres, dels skyldes det utvilsomt at universitetet gjennom en lang rekke funksjoner har tatt opp i seg både den mer yrkesrettede høgskoletradisjonen og en rekke profesjonsutdanninger som tradisjonelt har ligget utenfor universitetets primæransvar.

Det foregår imidlertid mye nysgjerrighetsdrevet forskning på grunnplanet, enten denne er eksternt finansiert eller ikke, samtidig som politiske og samfunnsmessige forventninger i økende grad bakes inn i universitetets profil og ikke minst i festtalene. Universitetet inkluderer både grunnforskning og anvendt forskning (i den grad det er mulig å trekke opp noe meningsfullt skille mellom disse), det foregår både disiplin- og profesjonsutdanning, og mange forskere står relativt fritt når det gjelder å velge både problemstillinger og metoder innenfor de rammer som finnes. NTNUs tidligere slagord: *kreativ, konstruktiv, kritisk* oppsummerer for så vidt situasjonen godt: Det kreative ligger i forskningens natur, den skal bidra til å skape ny innsikt. Det konstruktive ligger i den koblingen universitetet har til samfunnet. Ønsket om å bidra til innovasjon hører utvilsomt hjemme her. Det kritiske innebærer blant annet at mye av forskningen fortsatt er autonom og uavhengig av særinteresser. Hovedpoenget er imidlertid – i lys av Slagstads påminnelse – at det som har uklar nytteverdi på kort sikt, kan ha størst nytteverdi på lang sikt. Dette skal jeg nå forsøke å begrunne nærmere.

Å OPPNÅ NOE UTEN Å PRØVE FOR HARDT

Begrepet om *utilsiktede konsekvenser* er en nøkkel til å forstå det resonnementet som så langt er antydnet, og som jeg i det følgende skal prøve å utdype litt mer i detalj. Utgangspunktet er at handlinger – enten det er individer eller organisasjoner som utfører dem – har *bivirkninger*, og at disse bivirkningene ofte er utilsiktede. Det vil si at de oppstår som utilsiktet konsekvens av handlinger som hadde andre formål. Går vi for ofte på restaurant for å spise en bedre treretters middag, er formålet trolig å kose oss, men økt kroppsvekt og slunken lønnskonto er (oftest uønskede) bivirkninger. Når departementet belønner universitetene for såkalte publiseringspoeng, er formålet å øke forskningsinnsatsen og kvaliteten i forskningen. Som mange har pekt på, har imidlertid slike belønninger også utilsiktede bivirkninger, for eksempel *salamisering*, som vil si at forskere splitter opp forskningsfunn i flere artikler uten annen begrunnelse enn at det gir større numerisk uttelling.

Slike bivirkninger kan være både positive og negative. I begge eksemplene over er det i hovedsak snakk om negative bivirkninger. Men det finnes også en rekke eksempler på positive bivirkninger, noen tilsiktede, andre mer utilsiktede. Den organiserte barne- og ungdomsidretten kan være et eksempel. Spør vi ungdom hvorfor så mange av dem bruker store deler av fritiden på organisert idrett, vil mange svare at det handler om vennskap og fellesskap, andre at de har en ambisjon om å bli toppidrettsutøvere. Ungdom driver uansett primært med idrett for idrettens og idrettsgledens egen skyld. Fra myndighetenes perspektiv er imidlertid begrunnelsene annerledes (Meld. St. 26 (2011–12), s. 86). Den organiserte idretten mottar støtte blant annet fordi den anses som en viktig folkehelseaktør, fordi idretten sosialiserer barn og unge til medborgerskap og demokrati, og fordi idretten på sitt beste skaper sosial kapital i Putnams (2000) forstand: Ikke bare blir barn og unge kjent med hverandre, det blir også foresatte som bidrar med transport og dugnad, og som kommer på stevner og kamper. Vedlikehold av tillit er slik en begrunnelse for idrettens verdi, selv om de involverte selv motiveres av helt andre ting.

Dette har en potensiell parallell i forskning: Mens idretten gir samfunnsnytte på bakgrunn av idrettsaktivitet som fra barn og unges perspektiv ikke har noe subjektivt motiv om å produsere slik samfunnsnytte, kan forskning generere samfunnsnytte selv om det ikke er derfor forskerne forsker, publiserer og søker om forskningsmidler. Dette er helt parallelt med Slagstads (se over) utlegning av Humboldt-prinsippene for universitetet: Dersom idrett og forskning drives i samsvarende med sitt eget formål, nås i et større perspektiv også mer overordnede mål, som for eksempel sosial kapital eller innovasjon.

Det kan naturligvis innvendes at fra det faktum at innovasjon kan oppstå som følge av virksomhet som ikke hadde innovasjon som formål i utgangspunktet, følger det ikke at innovasjonskraften ikke kan styrkes ytterligere ved å konsentrere mer ressurser mot dette målet. Men holdbarheten av denne innvendingen er et empirisk spørsmål. Noen tilstander eller goder, skriver Elster (1983), er *essensielt bi-produkter*. De kan *bare* oppstå dersom man ikke sikter seg direkte inn på å oppnå dem. Som et trivielt eksempel fra hverdagslivet bruker Elster (1983, s. 45–46) søvnløshet: Å anstrenge seg for å sove er en selvmotsigelse. Det er først når den søvnløse – etter mislykkede forsøk på å telle sauer eller å drikke en kopp varmt vann – resignerer og gir opp, at søvnen eventuelt kommer. For å sove må man koble ut mest mulig tankevirksomhet, inkludert tanken på viktigheten av å få sove.

I hvert fall et stykke på vei er dette tilfellet også i forskning, peker Elster på: Forskningens nytteverdi er nettopp et biprodukt av forsøket på å oppnå sann kunnskap, og den er *essensielt* et biprodukt (Elster, 1989, s. 143). Forskning og utdanning som de ansatte og studentene brenner for, kan føre til vesentlige innovasjoner. Men normalt er det ikke disse innovasjonene forskerne motiveres av, det er nysgjerrigheten overfor forskningsspørsmålene. I mange tilfeller er mangelen på instrumentell kalkulering en betingelse for instrumentelt definert suksess, skrev en gang Pierre Bourdieu (her referert fra Elster, 1983, s. 69).

Det er derfor grunn til i det minste å antyde at innovasjon og nyskaping ofte er utilsiktede, positive bivirkninger av virksomhet som har andre formål, for eksempel forskningsbasert nysgjerrighet. Å sikte seg for direkte inn på innovasjon kan legge seg i veien for den autonome, forskerdrevne nysgjerrigheten som er innovasjonenes viktigste forutsetning.

TO MULIGE IMPLIKASJONER

Jeg vil altså på ingen måte argumentere for at innovasjon er uviktig, eller for at betydningen av innovasjon og nyskaping er overvurdert i forsknings- eller samfunnssammenheng. Men jeg tror som nevnt at et så vidt innovasjons- og nyskapingbegrep som anvendes i vår tid, er så vagt at det knapt er håndterbart i vitenskapelig sammenheng. Jeg skal i dette avsnittet peke på to potensielt betenkelige konsekvenser av den store oppmerksomheten som innovasjon og nyskaping er i ferd med å få i debatten om forskning og forskningspolitikk, og ikke minst i universitetenes egne strategiske planer.

For det første gjør det *institusjonelle fokuset* og de *politiske forventningene* om at forskning skal være innovativ og nyskappende, at det vokser fram en underskog av aktører og organer som dels tilbyr kurs i tilrettelegging for innovativ forskning, og

som dels er innrettet mot å kontrollere at institusjonene tar prioriteringene på alvor. Det første innebærer at universitetene blir ivrige kunder av eksterne konsulentbyråer som kan selge kurs og seminarer om hva innovasjon er, hvordan innovasjonskraften kan øke, og hvordan man kan synliggjøre innovasjon i både forskning og undervisning. NMBU hyret for eksempel nylig inn et eksternt konsulentbyrå for å profilere seg som bærekraftsuniversitet (Arnesen & Tønnesen, 2022), og noe lignende kan godt skje når det gjelder innovasjon. Det andre innebærer at myndigheter og andre finansieringsorganer fører kontroll med hvordan universitetene ivaretar ambisjonen om å være innovasjonsorienterte. Foreløpig har det rett nok vært påfallende liten interesse for å undersøke om alle prosjektene faktisk virker, i form av innovasjon som etterspørres på et marked (Vogt, 2022), men rapporteringen av tiltak er på plass. Det oppstår dermed behov for ytterligere rutiner og prosedyrer, selv om mye av forskningen strengt tatt knapt faller inn under en mer snever og edruelig forståelse av innovasjon.

Som svar på dette foretar institusjonene kontinuerlige strategiske tilpasninger til de politiske styringssignalene. Dette gir også økt byråkratisering. For selv om det kan se slik ut, innebærer ikke endret vekt på innovasjon nødvendigvis så store *praktiske* endringer. Om institusjonene skal rapportere på nyskaping og innovasjon, blir selve dokumentasjonen målet, minst like mye som faktisk innovasjon. Dette er et fellestrekk ved mange reformer og satsinger av denne typen: Institusjoner adopterer styringssignaler og etablerer rutiner for å dokumentere at de tar signalene på alvor, mens de i praksis gjør ting på omtrent samme måte som før. De justerer beskrivelsen av etablerte praksiser for å få det til å se tilforlatelig ut. Offentlige institusjoner er dyktige til å få det til å se ut som de følger politiske signaler, uten at de trenger å justere etablerte praksiser så mye. Hvis for eksempel «arbeidslivsrelevans» er et strategisk mål som må svares ut, kan «karrieredager» bli et tiltak som møter dette behovet, selv om det aktuelle universitetet lenge har arrangert slike karrieredager. Tilsvarende kan eksisterende praksis skrives om til en eller annen form for innovasjon eller nyskaping, siden begrepet favner så vidt som det gjør, uten at det trenger å innebære store endringer i den praktiske virkeligheten. Utfordringen ligger i den ressursbruken som går med for å håndtere styringssignalene.

For det andre fører den kontinuerlige innsatsen for å svare ut forventningene til at det blir mer utfordrende for universitetene å holde oppmerksomheten på de oppgavene de er best i stand til å løse: grunnleggende, langsiktig og nysgjerrighetsdrevet forskning og undervisning. Det skjer fort en målforskyvning i det øyeblikket de skal svare på politiske forventninger. Dels er disse altså som nevnt mer av kosmetisk enn av reell art (man endrer emnebeskrivelser og strategidokumenter

som svar på styringssignaler uten å endre for mye på innholdet), men dels virker det gradvis også inn på hva som blir i sentrum for oppmerksomheten. De nye satsingene tilføres ekstra strategiske midler, kanskje på bekostning av lovende, mer grunnleggende og langsiktige prosjekter. En større del av organisasjonen blir kort sagt mer innrettet mot det kortsiktige, på bekostning av det langsiktige.

Generelt kan kortsiktige trender og motebølger forstyrre det sentrale ved universitetet, slik institusjonene nå for eksempel bruker betydelige ressurser på å integrere kriterier for arbeidslivsrelevans i studieprogrammene. For innovasjon gjelder dette rett nok mer indirekte, siden innovasjon og nyskaping opplagt ikke er noen kortsiktig trend i universitetenes virksomhet. Det er tvert imot midt i kjernen av virksomheten, skjønt mer indirekte enn dagens strategi legger opp til. Det kan likevel anføres to poenger når det gjelder slike trendbaserte honnørord generelt: For det første er det vanskelig å måle effekter (Vogt, 2022), og for det andre legger utformingen for stor vekt på å ha innovasjon som konkret mål, i stedet for å erkjenne det som en ofte utilsiktet, positiv bivirkning.

For som begrepene om utilsiktede konsekvenser og biprodukter illustrerer: De mest vellykkede innovasjonene dukker rett som det er, opp, uten at det var hensikten. Å sikte seg direkte inn mot innovasjon kan svekke nettopp den langsiktige, grunnleggende og nysgjerrighetsdrevne forskningen, selv om den sistnevnte ofte gir et bedre grunnlag for en innovativ forskningskultur på lang sikt.

SLUTTORD

Jeg tror resonnementet som er utviklet, har et solid faglig grunnlag. Når det er sagt, er det igjen grunn til å understreke at det ikke er insisteringen på innovasjon som et viktig element i universitetenes virksomhet det er noe galt med. Utfordringen er at *konsekvensen* ofte viser seg å være institusjonelle løsninger som i beste fall ikke styrker kapasiteten for innovasjon på lang sikt, og som i verste fall svekker denne kapasiteten. Det skyldes innovasjonens uforutsigbare karakter. Innovasjon oppstår ofte lettest som følge av forskning som hadde andre formål.

Når innvendingene jeg lanserer her, synes å ha begrenset gehør både hos institusjonene og hos politiske myndigheter, kan det skyldes flere ting. Én er at det ligger i politikkenes natur å være opptatt av målbare resultater, og heller på kort og mellomlang sikt enn på lang sikt. Et annet poeng er at det er mange aktører i systemet – både blant politikere, i universitetenes støttefunksjoner og blant eksterne konsulenter – som har interesse i den type strategiske satsinger som vektleggingen av innovasjon og nyskaping representerer. Sammenstillingen av slike aktører skaper en allianse som har vist seg relativt immun mot intern kritikk fra

fagmiljøene. Dette er felles for en rekke endrings- og omorganiseringsprosesser i høyere utdanning (Hjelseth, 2020).

En tredje ting – og dette skal jeg dvele litt ved helt til slutt – er at det nok er vanskelig for politikere og for kunnskapsmiljøer utenfor universitetet å fri seg fra tanken om at forskningsmiljøenes omsorg for langsiktig grunnforskning fremfor mer kortsiktig innovasjon (og andre politiske mål som blir definert for universitetene) er en type forkledd egeninteresse. Det er jo unektelig slik at mange forskere åpenbart har interesse i å insistere på forskningens langsiktighet, og at den primært skal være nysgjerrighetsdrevet. Dels gir det forskningsmiljøene bedre vilkår for å definere sine egne problemstillinger, uaktet institusjonenes «samfunnsoppdrag», dels blir det for utenforstående i så fall vanskeligere å se forskerne i kortene. Elster (1989, s. 144) kalte en gang denne mekanismen for Holmenkoll-syndromet. Navnet kommer av et forsøk på å få mer tettbebyggelse i Holmenkollåsen. Mange som bodde i strøket, argumenterte da mot dette, fordi åsen ville bli mindre pen sett fra byen. Dette var nokså åpenbart et forsøk på å forkle egeninteressen som allmenninteresse: Det var nokså åpenbart at beboerne i åsen selv hadde interesse av å hindre tettbebyggelse, og at argumentet som ble brukt, nærmest var et påskudd.

På samme måte kan forskernes insistering på størst mulig frihet til å følge sin egen nysgjerrighet virke. Det er vanskelig å vinne gehør for at noe som åpenbart er i vår interesse, også tjener allmennheten. Dette innlegget er likevel et forsøk på å føre en argumentasjon med allmennhetens beste for øye, og motforestillingene som er skissert, møtes forhåpentligvis med argumenter fremfor mistenkeligjøring.

MERKNADER

Forfatteren har ingen interessekonflikter.

LITTERATUR

- Andresen, A. F. (2022). *Et annet sted. Erindinger fra forrige århundre*. Press.
- Arnesen, M. & Tønnessen, E. (2022). Har inngått millionavtale med First House-selskap. *Khrono*, 22. februar 2022. <https://khrono.no/har-inngatt-millionavtale-med-first-house-selskap/661720>
- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage.
- Bell, D. (1976). *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Basic Books.
- Christiansen, A. (2010). Ekskluderende innovasjon. *Forskning.no* <https://forskning.no/innovasjon-verdikjeden-id--prosjektutvikling-partner/ekskluderende-innovasjon/820454>

- Elliot, J. E (1983). Introduction to the Transaction Edition, i Schumpeter, J.A. [1934] 1983.
- Elster, J. (1983). *Sour Grapes. Studies in the Subversion of Rationality*. Cambridge University Press.
- Elster, J. (1989). Grunnforskning i humanistiske fag. I J. Elster: *Vitenskap og politikk*, s. 139–144. Universitetsforlaget.
- Etzioni, A. (1988). *The Moral Dimension. Toward a New Economics*. The Free Press.
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Polity Press.
- Hjelseth, A. (2020). Avmaktens sosiologi. *Panorama*, 19. oktober. <https://panorama.himolde.no/2020/10/19/avmaktens-sosiologi/>
- Inglehart, R. (1977). *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton University Press.
- Lillerød vann, Ø. (2022). Nyskaping + struktur = innovasjonsregnskap. <https://www.kantega.no/blogg/innovasjonsregnskap>
- Meld. St. 26 (2011–2012). *Den norske idrettsmodellen*. Det kongelige kulturdepartementet.
- Mjøset, L. (1983). Jürgen Habermas' reformulering av den klassiske sosiologiens bekymringer. *Sosiologi i dag*, 2–3(83), 3–27.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone. The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Schumpeter, J. A. ([1943] 1976). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Routledge.
- Schumpeter, J. A. ([1934] 1983). *The Theory of Economic Development*. Transaction Publishers.
- Slagstad, R. (1991). Universitetets liberalitet. I E. A. Wyller (red.), *Universitetets idé gjennom tidene og i dag*. Universitetsforlaget.
- Swedberg, R. (1991). *Joseph A. Schumpeter. His Life and Work*. Cambridge: Polity Press.
- Tjora, A. (2019). Nødvendigheten av en universitetskamp. I A. Tjora (red.), *Universitetskamp*. Scandinavian Academic Press.
- Vogt, K. C. (2022). Innovasjonssnakk. *Khrono*, 26. september 2022. <https://khrono.no/innovasjonssnakk/719670>